

Світлична Тетяна

*асистент кафедри соціальної та практичної психології
Житомирського державного університету імені Івана Франка
<https://orcid.org/0009-0000-2266-9950>*

ОСОБЛИВОСТІ КОГНІТИВНИХ ВИКРИВЛЕНЬ ОСІБ СТАРШОГО ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ У РІЗНИХ УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена вивченню когнітивних викривлень підлітків, що виникають у різних умовах інформаційної невизначеності. Підлітки щодня стикаються з дезінформацією та суперечливими повідомленнями, однак питання про те, як саме тип інформаційної ситуації впливає на помилки мислення, залишається мало дослідженим. Мета пілотного дослідження – встановити, які когнітивні викривлення притаманні підліткам залежно від типу інформаційної невизначеності – інформаційного розриву, інформаційної суперечності та інформаційного плато. Дослідження проводилось за допомогою «Методики текстуальних розривів», розробленої О. Мазяром. Судження, які продукували підлітки у різному форматі інформаційної невизначеності, оцінювались за шістьма показниками когнітивних викривлень: атрибутивна помилка, упередження підтвердження, упередження узгодженості, когнітивне спрощення, негативне упередження та наративність. Шкала оцінювання – від 0 до 3 балів. Вибірку склали 11 старших підлітків. Для статистичного аналізу результатів дослідження використовувались критерій Фрідмана та критерій Вілкоксона з поправкою Бонфероні. Відмінності між умовами інформаційної невизначеності виявились статистично значущими за всіма показниками. Найбільше когнітивних викривлень зафіксовано в умовах інформаційного розриву ($M = 1,27$). У цьому випадку домінують атрибутивна помилка й упередження підтвердження. В умовах інформаційної суперечності ($M = 0,97$) підлітки передусім усувають суперечність та спрощують ситуацію. Умова інформаційного плато дає найнижчий загальний рівень когнітивних викривлень ($M = 0,83$), проте зберігає наративну тенденцію. Отже, різні типи інформаційної невизначеності не просто підвищують або знижують рівень когнітивних викривлень, а змінюють їхню структуру.

Ключові слова: когнітивні викривлення, інформаційна невизначеність, підлітковий вік, інформаційний розрив, інформаційна суперечність, атрибутивна помилка, упередження підтвердження, методика текстуальних розривів.

Svitlychna Tetiana

*Assistant Professor,**Department of Social and Applied Psychology**Zhytomyr Ivan Franko State University**<https://orcid.org/0009-0000-2266-9950>*

COGNITIVE BIAS PATTERNS IN LATE ADOLESCENTS UNDER DIFFERENT CONDITIONS OF INFORMATIONAL UNCERTAINTY

Abstract. The article examines cognitive biases that arise in adolescents under different conditions of informational uncertainty. Adolescents encounter misinformation and contradictory messages on a daily basis; however, the question of how the specific type of informational situation affects thinking errors remains underexplored. The aim of this pilot study is to identify which cognitive biases are characteristic of adolescents depending on the type of informational uncertainty: informational gap, informational contradiction, and informational plateau. The study was conducted using the «Text Gaps Technique» developed by O. Maziar. The judgments produced by adolescents across different formats of informational uncertainty were assessed along six cognitive bias indicators: attribution error, confirmation bias, consistency bias, cognitive simplification, negativity bias, and narrativity. The rating scale ranged from 0 to 3 points. The sample comprised 11 older adolescents. The Friedman test and the Wilcoxon signed-rank test with Bonferroni correction were used for statistical analysis. Differences between informational uncertainty conditions were statistically significant across all indicators. The highest level of cognitive biases was recorded

under the informational gap condition ($M = 1.27$), where attribution error and confirmation bias were dominant. Under the informational contradiction condition ($M = 0.97$), adolescents primarily resolved the contradiction and simplified the situation. The informational plateau condition yielded the lowest overall level of cognitive biases ($M = 0.83$), while still maintaining a narrative tendency. It is concluded that different types of informational uncertainty do not merely raise or lower the level of cognitive biases – they alter their structure.

Keywords: cognitive biases, informational uncertainty, adolescence, informational gap, informational contradiction, attribution error, confirmation bias, text gaps technique.

Постановка проблеми та аналіз досліджень.

Проблему когнітивних викривлень можна вважати однією з найбільш пріоритетних у вирішенні для когнітивної психології. Когнітивні викривлення являють собою систематичні відхилення у судженнях від правил формальної логіки. Зазвичай вони слугують задачам спрощення результатів обробки інформації.

У класичних дослідженнях показано, що людський розум схильний до передбачуваних і відтворених помилок, особливо в умовах інформаційної невизначеності [8; 13]. Попри значний обсяг досліджень у цій галузі, питання про те, як характер інформаційного середовища здійснює вплив на прояв різних видів когнітивних викривлень, залишається недостатньо вивченим. Поготив ця проблема загострюється у підлітковому віці, оскільки цей часовий відтинок є сензитивним для формування когнітивних патернів. Дослідники фіксують, що упродовж цього часу відбуваються суттєві зміни у когнітивній обробці інформації. Незрілість префронтальної кори та домінування лімбічної системи зумовлюють підвищену емоційність підлітків, їхнє мислення стає емоційно забарвленим [11]. Водночас підлітковий вік характеризується інтенсивним розвитком метакогнітивних процесів, перспективного мислення та соціально-когнітивних функцій [12]. Зокрема, дослідниками було встановлено, що з віком відбувається поступове зростання інтенсивності таких викривлень як інтерпретація загрози, негативні атрибуції та надмірні узагальнення. Це означає, що підлітки перебувають у стані активного формування когнітивних схем. Відповідно, контекст життєдіяльності, в якому здійснюється обробка інформації, може справляти потужний вплив на якість їхніх суджень.

Проблема інформаційної невизначеності набула особливої актуальності у зв'язку з трансформацією інформаційного простору. У відповідь на такі виклики В.О. Моляко зі співробітниками розроблено концептуальні основи вивчення творчого мислення в умовах інформаційної невизначеності. Зокрема, ними було, з-поміж іншого, окреслено такі типи інформаційної невизначеності як

дефіцит і надлишок інформації, що по-різному детермінують мисленнєву активність [4; 5]. Ці дослідження доводять, що різні умови інформаційного середовища створюють відмінні стратегії переробки інформації. Натомість О. Мазяром було розроблено «Методику текстуальних розривів» – діагностичний інструмент, спрямований на вивчення процесуальних характеристик мислення в умовах інформаційної невизначеності [1]. У подальшому ним було операціоналізовано різні типи інформаційної невизначеності – інформаційні розриви, інформаційні суперечності та інформаційне плато, що справляють різний вплив на характеристики мисленнєвої діяльності [2]. Зокрема, дослідження логіко-сміслових зв'язків в юнацькому та підлітковому віці засвідчують вікову специфіку динаміки мислення. Іншого разу було показано вікові відмінності вербальної динаміки мислення, підтвердивши, таким чином, що характер мисленнєвих операцій набуває вікової специфіки [3].

Когнітивні викривлення вивчаються у кількох взаємопов'язаних площинах. З одного боку, їх розглядають як дисфункціональні схеми мислення, що лежать в основі емоційних розладів і деструктивної поведінки. З іншого боку, їх також трактують як закономірні наслідки евристичного характеру мислення, тобто як своєрідні адаптивні механізми [9]. Дослідження упередження підтвердження показало, що це викривлення проявляється на трьох рівнях: пошук інформації, інтерпретації свідчень і пам'яті [5]. Атрибутивна помилка виникає у тенденції індивіда пояснювати поведінку іншої особи рисами її особистості, ігноруючи при цьому важливі ситуаційні чинники [10]. Когнітивне спрощення як тенденція до однобічного осмислення складних ситуацій є загальним механізмом розвантаження когнітивних ресурсів.

Отже, основне питання, яке обумовило наш дослідницький інтерес, полягає у з'ясуванні того, яким чином когнітивні викривлення у підлітків виявляються у різних типах інформаційної невизначеності. Метою дослідження є встановлення особливостей когнітивних викривлень підлітків, які перебувають у певній залежності від типу

інформаційної невизначеності (розрив, суперечність, плато).

Виклад основного матеріалу. Емпіричне дослідження має винятково пілотажний характер. Вибірку склали 11 осіб підліткового віку. Збір даних відбувався за допомогою «Методики текстуальних розривів», яка передбачає часткове формування тексту, який містить інформаційні пропуски [1]. Сформовані речення аналізувалися щодо наявності таких когнітивних викривлень як атрибутивна помилка, упередження підтвердження, упередження узгодженості, когнітивне спрощення, негативне упередження та наративність. Кожен показник оцінюється за шкалою від 0 до 3 балів, де 0 балів означає відсутність когнітивного викривлення, 3 бали – його найбільша вираженість. Речення, які формувалися респондентами, перебували у різних умовах інформаційної невизначеності. Такими умовами ставали інформаційне плато, інформаційна суперечність та інформаційний розрив.

Результати описової статистики показали, що три умови інформаційної невизначеності детермінують якісно різні профілі когнітивних викривлень (табл. 1). Зокрема, загальний індекс когнітивних викривлень є найвищим в умовах інформаційного розриву ($M = 1,27$; $SD = 0,55$), дещо нижчим – в умовах інформаційної суперечності ($M = 0,97$; $SD = 0,73$) і найнижчим – в умовах інформаційного плато ($M = 0,83$; $SD = 0,76$). Це дає підстави стверджувати, що саме умови максимальної невизначеності, коли текст містить змістовні прогалини, стає найбільшим тригером когнітивних викривлень у старших підлітків, тоді як структурована й однорідна інформація зумовлюють більш низький рівень систематичних помилок у судженнях.

Умова інформаційного розриву вирізняється передусім різким домінуванням атрибутивної

помилки ($M = 1,00$; $SD = 0,76$) та підвищення підтвердження ($M = 1,27$; $SD = 0,55$). Тобто коли підліток стикається з певним текстом, де бракує суттєвих фрагментів інформації, він пояснює поведінку персонажів насамперед через приписування їм певних особистісних рис, ігноруючи можливості ситуаційних чинників. Водночас суджень, що підтверджують вже наявний образ персонажа, представлено значно більше, ніж суджень, які зруйнували би або редагували би цей образ. Прикметно, що в умовах інформаційного розриву фіксується найвищий рівень негативного упередження ($M = 0,82$; $SD = 0,80$) порівняно з іншими умовами: брак інформації, очевидно, спонукає підлітків до «песимістичної» інтерпретації ситуації. Водночас упередження узгодженості ($M = 0,18$) та наративність ($M = 0,23$) в умовах розриву є найнижчими серед усіх трьох умов, що свідчить про те, що за відсутності інформації підлітки не стільки намагаються «вписати» ситуацію у готову схему, скільки проєктують власні установки на персонаж.

Умова інформаційної суперечності породжує принципово інший профіль викривлень. Тут зафіксовано найвищі значення упередження узгодженості ($M = 0,73$; $SD = 0,63$) та когнітивного спрощення ($M = 1,12$; $SD = 0,33$) порівняно з рештою умов. Упередження узгодженості полягає у прагненні індивіда усунути або принаймні пом'якшити суперечність, тобто підлітки активно «виправляють» когнітивний дисонанс, відбираючи ту інтерпретацію, яка робить ситуацію внутрішньо більш цілісною. Когнітивне спрощення за цієї умови також виявляється найбільш вираженим. Зіткнувшись із суперечливою інформацією, підлітки схильні звести складну ситуацію до однієї, однозначного пояснення, уникаючи когнітивно складнішого утримання двох несумісних

Таблиця 1

Середні значення (M) та стандартні відхилення (SD) когнітивних викривлень за умовами різних типів інформаційної невизначеності

Показник	Тип інформаційної невизначеності		
	розрив M (SD)	суперечність M (SD)	плато M (SD)
Атрибутивна помилка	1,00 (0,76)	0,39 (0,66)	0,45 (0,60)
Упередження підтвердження	1,27 (0,55)	0,91 (0,68)	0,75 (0,66)
Упередження узгодженості	0,18 (0,39)	0,73 (0,63)	0,35 (0,61)
Когнітивне спрощення	0,95 (0,21)	1,12 (0,33)	0,85 (0,52)
Негативне упередження	0,82 (0,80)	0,36 (0,65)	0,42 (0,71)
Наративність	0,23 (0,43)	0,58 (0,50)	0,54 (0,57)
Загальний індекс	1,27 (0,55)	0,97 (0,73)	0,83 (0,76)

Примітка: P – інформаційний розрив; C – інформаційна суперечність; П – інформаційне плато. Шкала: 0 – відсутнє, 1 – слабе, 2 – помірне, 3 – сильне когнітивне викривлення

версій одночасно. Натомість атрибутивна помилка і негативне упередження в умовах суперечності є відносно нижчими, ніж при розриві. Це може вказувати на іншу стратегію: підліток зайнятий не стільки оцінкою персонажа та його дій, скільки виправленням суперечливого тексту.

Умова інформаційного плато, за якої текст є структурно однорідним і не містить ні явних прогалин, ні суперечностей, демонструє найнижчі значення за більшістю показників. Загальний індекс викривлень у цьому випадку мінімальний ($M = 0,83$; $SD = 0,76$). Атрибутивна помилка ($M = 0,45$) та упередження підтвердження ($M = 0,75$) помітно нижчі, ніж за умов інформаційного розриву. Разом із тим, нарративність при інформаційному плато виявляється порівняною із інформаційною суперечністю ($M = 0,54$ vs $0,58$). Тож можна припустити, що за відсутності «перешкод» у тексті підлітки більш схильні надавати ситуації типового, «сюжетного» характеру, вписуючи її у звичні нарративні схеми. Це свідчить про те, що нарративність як когнітивне викривлення є не реакцією на інформаційну невизначеність, а, скоріше, фоновою тенденцією мислення, яка проявляється тоді, коли інші когнітивні ресурси не завантажені.

Для перевірки статистичної значущості виявлених відмінностей між умовами інформаційної невизначеності застосовано критерій Фрідмана. Вибір непараметричного методу зумовлений відхиленням розподілу у групі інформаційного плато від нормального (критерій Шапіро–Уїлка, $p = ,027$), а також малим розміром вибірки ($n = 11$). Попарні порівняння проводилися за допомогою критерію Вілкоксона зі знаковими рангами

із застосуванням поправки Бонфероні ($\alpha = ,05$; кількість порівнянь = 3). Результати представлені в таблиці 2.

Критерій Фрідмана виявив статистично значущі відмінності між умовами інформаційної невизначеності за всіма показниками. Найбільший ефект зафіксовано для когнітивного спрощення ($\chi^2 = 13,03$; $p = ,001$), що підтверджує його особливу чутливість до структурних характеристик інформаційного середовища. Зокрема, значущими виявились відмінності для упередження підтвердження ($\chi^2 = 8,97$; $p = ,011$), атрибутивної помилки ($\chi^2 = 8,73$; $p = ,013$), негативного упередження ($\chi^2 = 7,82$; $p = ,020$), упередження узгодженості ($\chi^2 = 7,09$; $p = ,029$), загального індексу ($\chi^2 = 6,53$; $p = ,038$) та нарративності ($\chi^2 = 6,20$; $p = ,045$).

Пост-хок аналіз дозволяє конкретизувати характер виявлених відмінностей. Так, атрибутивна помилка статистично значуще вища в умовах інформаційного розриву порівняно як із інформаційною суперечністю ($,015$), так і з інформаційним плато ($,012$), тоді як між суперечністю і плато вона статистично значуще не відрізняється. Упередження підтвердження демонструє значущу різницю лише між розривом і плато ($,006$), однак не між іншими парами умов. Упередження узгодженості значуще відрізняється як між розривом і суперечністю ($,026$), так і між суперечністю та плато ($,029$), при цьому найвищим воно є саме в умовах інформаційної суперечності. Когнітивне спрощення значуще відрізняється лише між суперечністю та плато ($,012$), де є вищим при суперечності. Загальний індекс виявляє значущу різницю між розривом і плато ($,023$), що підтверджує загальну тен-

Таблиця 2

Результати критерію Фрідмана та пост-хок порівнянь (критерій Вілкоксона, поправка Бонфероні)

Показник	χ^2	p	P vs C p_adj	P vs П p_adj	C vs П p_adj	Знач.
Атрибутивна помилка	8,73	.013	.015*	.012*	1,000	*
Упередження підтвердження	8,97	.011	.176	.006**	1,000	**
Упередження узгодженості	7,09	.029	.026*	.223	.029*	*
Когнітивне спрощення	13,03	.001	.750	.117	.012*	**
Негативне упередження	7,82	.020	.097	.290	1,000	*
Наративність	6,20	.045	.094	.059	1,000	*
Загальний індекс	6,53	.038	.188	.023*	.797	*

Примітка: P – інформаційний розрив; C – інформаційна суперечність; П – інформаційне плато. p_adj – скориговане p-значення (×3, поправка Бонфероні). * p_adj < ,05; ** p_adj < ,01; н.з. – незначуще після поправки.

денцію – умова інформаційного розриву є найсильнішим активатором когнітивних викривлень у підлітків. Показники негативного упередження та наративності, хоча й значущі за критерієм Фрідмана, все ж не дають конкретних значущих попарних відмінностей після поправки Бонфероні. Це може свідчити про їхній більш рівномірний розподіл між умовами або про необхідність більшої статистичної потужності для виявлення цих ефектів.

Отже, в умовах інформаційного розриву мисленнєва система підлітків вимушена заповнювати прогалини наявними когнітивними схемами. Оскільки підлітковий вік характеризується незавершеним формуванням аналітичних механізмів регуляції мислення, перевага надається швидким евристичним стратегіям: готовий образ персонажа підтверджується, а поведінка пояснюється через приписування рис, а не через аналіз ситуації. В умовах суперечності підліток стикається з якісно іншим когнітивним викликом, а саме необхідністю утримувати дві несумісні версії. Це завдання вирішується через спрощення й узгодження. Зокрема, вибирається та з версій, що краще вписується у вже сформований образ, а суперечність ніби «знімається». Умова інформаційного плато, яка є найбільш сприятливою для точного сприйняття, активує передусім наративні тенденції. Тобто підлітки намагаються надати ситуації завершеного, «типового» характеру.

Таким чином, результати дослідження підтверджують припущення про те, що різні типи інформаційної невизначеності не просто підвищують або знижують загальний рівень когнітивних викривлень, але й якісно змінюють їхню структуру. Кожна умова невизначеності фор-

мує специфічний профіль когнітивних помилок: інформаційний розрив більшою мірою активує атрибутивні та підтверджувальні механізми, інформаційна суперечність – узгоджувальні та спрощувальні, інформаційне плато – наративні.

Висновки. Проведене пілотажне дослідження підтвердило припущення, що тип інформаційної невизначеності є значущим чинником, який диференційовано впливає на структуру когнітивних викривлень підлітків. Статистичний аналіз за критерієм Фрідмана засвідчив значущі відмінності між умовами інформаційного розриву, інформаційної суперечності та інформаційного плато за всіма шістьма показниками когнітивних викривлень і загальним індексом. Це певною мірою спростовує уявлення про когнітивні викривлення як однорідний, контекстно незалежний феномен.

Умова інформаційного розриву виявилася найсильнішим активатором когнітивних викривлень: загальний індекс тут максимальний ($M = 1,27$) порівняно із суперечністю ($M = 0,97$) і плато ($M = 0,83$). Специфіка цієї умови полягає у домінуванні атрибутивної помилки й упередження підтвердження. Це може свідчити про схильність підлітків заповнювати інформаційні прогалини готовими особистісними схемами. Умова інформаційної суперечності формує якісно інший профіль. Зокрема, пріоритетними стають упередження узгодженості та когнітивне спрощення як механізми усунення когнітивного дисонансу. Умова інформаційного плато породжує найнижчий загальний рівень викривлень, однак зберігає помітну наративну тенденцію як фоновий патерн мислення, не пов'язаний безпосередньо з інформаційним навантаженням.

Список використаних джерел

1. Мазяр О. «Методика текстуальних розривів» як метод вивчення процесуальних характеристик мислення. *Функціонування творчого мислення в умовах інформаційної невизначеності* : матеріали XXIII Всеукраїнської науково-практичної конференції, 30 травня 2023 року / за ред. В.О. Моляко. Київ : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2023. С. 67–69.
2. Мазяр О., Марчук А. Динаміка логіко-сміслових зв'язків у юнацькому віці. *Вісник Львівського університету*. Серія «Психологічні науки». 2024. Випуск 22. С. 83–89. URL: http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/22_2024/13.pdf
3. Мазяр О., Світлична Т. Вікові відмінності вербальної динаміки мислення. *Журнал соціальної та практичної психології*. 2024. № 4. С. 12–16. DOI: <https://doi.org/10.32782/psy-2024-4-2>.
4. Моляко В.О., Третяк Т.М. Творче мислення особистості за умов екстремальності та інформаційної невизначеності. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Психологія. 2022. Т. 33(72), № 2. С. 30–37.
5. Моляко В.О., Третяк Т.М., Ваганова Н.А., Шепельова М.В. Розуміння нової інформації як процес розв'язування задач. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія: Психологія. 2020. Т. 31(70). № 4. С. 42–50. DOI: <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2020.4/06>.

6. Čavojová V. et al. Confirmation bias in information search, interpretation, and memory recall: evidence from reasoning about four controversial topics. *Thinking & Reasoning*. 2022. Vol. 28. № 1. P. 1–28. DOI: <https://doi.org/10.1080/13546783.2021.1891967>.
7. Kahneman D. A perspective on judgment and choice: Mapping bounded rationality. *American Psychologist*. 2003. Vol. 58. № 9. P. 697–720. DOI: <https://doi.org/10.1037/0003-066X.58.9.697>.
8. Kahneman D. *Thinking, Fast and Slow*. New York : Farrar, Straus and Giroux, 2011. 499 p.
9. Nickerson R. S. Confirmation Bias: A Ubiquitous Phenomenon in Many Guises. *Review of General Psychology*. 1998. Vol. 2. № 2. P. 175–220. DOI: <https://doi.org/10.1037/1089-2680.2.2.175>.
10. Ross L. The intuitive psychologist and his shortcomings: Distortions in the attribution process. *Advances in Experimental Social Psychology* / ed. L. Berkowitz. New York : Academic Press, 1977. Vol. 10. P. 173–220.
11. Slavny R.J. M., Sebastian C.L., Pote H. Age-related changes in cognitive biases during adolescence. *Journal of Adolescence*. 2019. Vol. 74. P. 91–101. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2019.04.007>.
12. Songco A. *The Role of Cognitive Biases and Executive Functions in Adolescent Worry* : дис. ... PhD. Oxford : University of Oxford, 2022. 312 p. URL: <https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:6587ec5e-5b24-4864-8ee9-fc72dba02055>
13. Tversky A., Kahneman D. Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases. *Science*. 1974. Vol. 185, № 4157. P. 1124–1131. <https://doi.org/10.1126/science.185.4157.1124>.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 15.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.05.2026